

Syntheserapport van de Belgische bisschoppenconferentie

over de vragenlijst voor de synode 2014

over het gezin in de context van de nieuwe evangelisatie

A. Kader

In voorbereiding op de synode werd door de Romeinse instanties, in plaats van de gebruikelijke *lineamenta* (eerste thematische 'lijnen') waarop de bisschoppen dienen te reageren, een uitgebreide bevraging bezorgd aan alle bisschoppenconferenties, met de bedoeling om het hele volk Gods te raadplegen. Deze vragenlijst, met in totaal 39, over 9 thema's verdeelde open vragen, werd zo ruim mogelijk verspreid in de Kerk in België. Er kwamen in totaal 1.589 antwoorden van personen, groepen, experts... De stijl van de antwoorden varieert van korte reflecties tot uitvoerige beschouwingen van tientallen pagina's. De antwoorden werden door de diensten van de bisschoppenconferentie verwerkt in een syntheserapport dat aan Rome werd bezorgd. Het proces werd mee begeleid door vijf theologen verbonden aan KULeuven en UCLouvain.

De antwoorden vertegenwoordigen meer dan 3.000 personen. Opvallend daarbij is dat de Franstalige antwoorden duidelijk in de meerderheid zijn (70%). Er zijn echter geen verdere achtergronden bekend van de respondenten. Zij vertegenwoordigen dus niet proportioneel de Belgische gelovigen noch de samenleving: we kunnen alleen zeggen dat deze mensen hun mening of die van de groep te kennen hebben gegeven. Deze antwoorden op de vragenlijst stoken dan ook niet noodzakelijkerwijs met bevindingen van empirisch of theoretisch wetenschappelijk onderzoek. Dit relativeret het resultaat, maar ontdoet het niet van zijn waarde: uit de antwoorden laat zich de grote ernst aflezen waarmee allerlei mensen hun betrokkenheid uiten bij het thema Kerk, huwelijk en gezin.

Een moeilijkheid bleek wel dat een aantal vragen eerder een beroep doet op kennis en competentie dan vraagt om een mening. Daarom wordt door veel respondenten heel positief gereageerd op het feit dat een raadpleging gebeurt, maar worden kritische bedenkingen geuit bij de stijl en verwoording van de vragen. Wat de uitwerking van de beoogde raadpleging van het Godsvolk betreft, betaalt dit nieuwe initiatief dus ongetwijfeld nog leergeld.

B. Enkele algemene lijnen die uit het rapport naar voor komen

Paus Franciscus nam het initiatief voor meteen twee synodes over 'het gezin in de context van de nieuwe evangelisatie'. Het is zijn zorg dat het geloof Gods bevrijdende liefde en vriendschap dient aan te bieden, midden in het reële en dagelijkse leven van mensen. De evangelisatie kan dan bijna niet anders beginnen dan in het feitelijke gezin, als de eerste plaats waar mensen leven en van waaruit zij ook participeren aan de samenleving.

De afstand die dreigt te groeien tussen het 'gezin' in alle vormen die dit vandaag kent, en de kerkelijke leer over huwelijk en gezin, komt uit de bevraging naar voor als de centrale zorg van de respondenten. Wanneer geloof en gezin al te zeer in spanning komen te staan met elkaar, wordt de

geloofsbeleving in het dagelijkse leven daar danig door bemoeilijkt. De respondenten vragen dan ook dat de Kerk soms haar leer, en vaker nog de pastorale invulling ervan, dichterbij de geleefde werkelijkheid zou brengen. Tegelijk duiden zij een aantal evoluties in de Belgische samenleving aan waarmee zij het als christenen niet eens zijn, en die evenzeer deze spanning veroorzaken. Men zou dus kunnen stellen dat zij aan de Kerk vragen een aantal spanningen tussen geloof en gezin te verminderen. Maar tegelijk vragen zij aan de Kerk het gezin ook te ondersteunen om zich te situeren in een aantal maatschappelijke evoluties waarmee een christelijke visie op het gezin niet verzoenbaar is. Deze dubbele vraag is zonder twijfel de hoofdtendens die uit het rapport spreekt.

Daarnaast kunnen we nog enkele algemene tendensen onderscheiden:

- De respondenten signaleren veel onwetendheid over de kerkelijke leer over huwelijk en gezin, maar ook interesse voor vorming ter zake.
- Er blijkt onder de respondenten een diversiteit aan posities over de verschillende thema's, met een duidelijke hoofdtoon: de wens om een aantal thema's te herdenken. De verschillen getuigen meestal niet van radicale tegenstellingen: de meeste respondenten nemen een gematigd standpunt in. Er is bij de respondenten naast reëel meningsverschil ook overeenstemming met de visie op huwelijk en gezin zoals de kerkelijke overheid die aanreikt.
- Er is een spanning aanwijsbaar tussen het beschermen van de leer en het in dialoog treden met de cultuur. Die dialoog dient aangegaan met een dubbele bedoeling: om de leer helder en pedagogisch te communiceren, maar ook met openheid voor het bijsturen van de leer vanuit de dialoog met de cultuur.
- De zelfde spanning bestaat tussen het presenteren van het kerkelijk aanbod als een weg naar dieper leven en geluk, en een barmhartige omgang met mensen die omwegen maken. Daarbij wordt af en toe de vraag gesteld welke wegen echt levensgevend zijn.
- De respondenten ervaren een toenemende spanning tussen, enerzijds wat de Kerk voorhoudt en waar ook hun persoonlijke christelijke gewetensovertuiging bij aansluit, en anderzijds de politieke besluitvorming en sociale evoluties die plaatsvinden in België.

C. De belangrijkste inhoudelijke resultaten per vraag/thema

1. Over de kennis en verspreiding van de Bijbel en de kerkelijke leer over het huwelijk

De kennis van de kerkelijke leer blijkt zwak, alleen een geïnteresseerd publiek is beter op de hoogte. Wel wijzen respondenten erop dat een indirecte bemiddeling van de leer gebeurt door het voorleven ervan in het gezin en in de samenleving. Maar daar knelt ook het schoentje. Rond bepaalde elementen uit de kerkelijke leer over huwelijk en gezin is men het, in meerderheid, niet eens met het leergezag, en is het moeilijk tot onmogelijk geworden die leer te beleven in het gezin en te verdedigen in de samenleving. Die punten zijn bekend: de zogenoemde artificiële anticonceptie, de positie van hertrouwde echtgescheidenen, de beoordeling van homoseksuele handelingen, de seksualiteitsbeleving buiten het huwelijk in een aantal omstandigheden... Mensen gaan uitgebreid in op deze vraag en motiveren hun moeilijkheden met de leer vooral op drie wijzen. Vooreerst:

sommige kerkelijke posities worden door een aantal respondenten beoordeeld als veeleer in tegenspraak met de geest van het evangelie. Vervolgens noemt men de leer uit de tijd, los van de realiteit, getuigend van onbegrip voor het hedendaagse gezin, en men stelt vragen bij de competentie van de Kerk in complexe medische kwesties. En ten derde wijst men ook op de onhaalbaarheid van wat een ideaal kan zijn, omwille van maatschappelijke tendensen: deze bemoeilijken danig het als christen in het leven staan in onze samenleving. Nochtans vinden de respondenten huwelijk en gezin zeker beschermwaardig en zien ze daarin ook een profetische taak voor de Kerk. Een minderheid uit zich ook als voorstander van de integrale kerkelijke leer, en verwijst naar het nodige groeien in geloof en genade om die te leren beleven.

2. Over het huwelijk 'volgens de natuurwet'

Met deze omschrijving bedoelt de Kerk het huwelijk als werkelijkheid vanuit de schepping en instelling van de mensheid, dus nog niet als kerkelijk huwelijk. De term natuurwet roept veel reacties op bij de respondenten: in de samenleving wordt deze bijna weggelachen en ook christenen hebben moeite met het statische, beknellende kader voor de menselijke vrijheid dat zij er onder verstaan. Los van wat men onder 'natuurwet' moet verstaan, blijkt niet langer duidelijk wat 'het huwelijk' definieert voor de rede, en welke alternatieve relatievormen daarnaast bestaansrecht hebben. De feitelijke beleving van 'huwelijk' en 'gezin' die mensen om zich heen constateren, vaak bij nabije personen die ze liefhebben, doet hen aarzelen bij theoretische concepten of moeilijk haalbare idealen.

En de twijfels over het huwelijk 'volgens de natuurwet' vertalen zich in een onzekere opstelling in verkondiging, uitdieping, vorming... ook bij christenen. Sommigen vragen daarom aan de Kerk een duidelijker onderscheid te maken tussen het 'huwelijk' zoals de Kerk dit verstaat, en samenlevingsvormen allerhande die de samenleving nu groepeerd onder 'huwelijk en daarmee gelijk stelt'. In de kerkelijke huwelijksvoorbereiding vraagt men om met niet-praktiserenden die aan de Kerk het huwelijk vragen, langer op weg te gaan naar het sacrament toe. Tegelijk wordt erop gewezen dat in ons land dergelijke niet-praktiserende mensen die het huwelijk verlangen, zich daarvoor steeds minder tot de Kerk wenden.

3. De gezinspastoraal in de context van de evangelisatie

De huwelijksvoorbereiding blijkt toegenomen naarmate het kerkelijke huwelijk minder evident werd en de afstand tussen huwenden en de kerkgemeenschap bleek te groeien. Die huwelijkspastoraal is vandaag van ongelijke kwaliteit, vinden de respondenten, en ook wel bedreigd door de verminderende krachten van de kerkgemeenschap.

De geloofsopvoeding in het gezin gebeurt in de eerste plaats door het getuigenis in woord en daad. Daarbij wordt meermaals verwezen naar het voorbeeld van een leven dat gave van zichzelf blijkt. Maar men wijst er ook op dat allerlei gezinssituaties die de Kerk als 'onregelmatig' beoordeelt, toch ook als huiskerk kunnen functioneren.

Het gelovige woord aan de daad toevoegen, blijkt niet gemakkelijk en wordt bijna als onmogelijk ervaren zodra de kinderen jongeren worden, die tot eigen keuzes over het geloof dienen te komen. Dan blijkt dat het gezin als huiskerk nood heeft aan omkadering door de ruimere vormen van kerkgemeenschap: parochie, bewegingen, jongerenpastoraal...

Vergelijkbaar wordt gesproken over gebed in het gezin: met kinderen lukt dit soms nog en respondenten zoeken naar een creatieve aanpak. Met opgroeiende jongeren wordt bidden in het gezin en als gezin erg moeilijk. In onze samenleving blijkt dan het 'doorgeven' van het geloof niet langer te functioneren. Jongeren kunnen alleen persoonlijk en vrij tot geloof komen. Er is ook geen 'generatieconflict' meer over deze thema's, omdat de meeste ouders zelf het geloof niet zo sterk beleven. Wel vernoemen respondenten vaak de 'evangelische waarden' die ouders als menselijke waarden aan hun kinderen willen doorgeven.

Gelovigen situeren hun bijdrage aan huwelijk en gezin vooral in het nooit afschrijven van mensen, wat er ook moge voorvallen. Christelijk getuigenis schuilt voor de meeste respondenten minder in het voorhouden van een leer dan in onthaal, dialoog, gastvrijheid, respect voor de ander, luisterbereidheid, begrip, goedheid... Het gezin dient een 'veilige haven' te zijn. Dan kan het ook gastvrijheid bieden aan andere koppels en gezinnen die een crisissituatie doormaken. Deze laatsten voelen zich al te vaak afgewezen door het als streng ervaren inhoudelijk discours van de Kerk, terwijl zij erkennen dat diezelfde Kerk hen nochtans wel onthaalt en helpt waar mogelijk.

4. Over het pastorale omgaan met moeilijke huwelijkssituaties

De vragenlijst informeert onder deze hoofding naar voor- en buitenhuwelijks samenwonen, naar echtgescheidenen en hertrouwde echtgescheidenen, en naar de relatie van mensen in deze situaties tot de Kerk en de sacramenten... De respondenten vermelden vooreerst dat deze situaties vaak niet als 'moeilijk' worden beleefd in onze samenleving: al deze groepen behoren tot de 'normale' samenstelling van de gemeenschap.

In verband met samenwonenden pleiten zij voor een aanvaardende omgang en respect voor wat misschien een 'huwelijk in wording' kan blijken. Tegelijk valt hier op dat de waarde van het huwelijk als voltooiing van een dergelijke relatie wordt benadrukt. Drie groepen van samenwonenden zonder formele vormgeving van de relatie worden meer in het bijzonder vermeld: jongeren die een onzeker toekomstperspectief hebben op vele vlakken; mensen die gekwetst zijn door het leven en daardoor aarzelen om zich te engageren; en oudere mensen die om vele redenen geen totaal engagement in een relatie meer wensen. Voor al deze groepen adviseren de respondenten verdraagzaamheid, gastvrijheid, en het voorstellen van een weg met God.

Wat betreft echtgescheidenen, al dan niet hertrouwd, wijzen respondenten vooreerst op het numerieke gewicht van deze groep in onze samenleving waarmee rekening dient gehouden. Echtscheiding is geen uitzonderingssituatie en dient in de wijze waarop de Kerk zich richt tot huwelijk en gezin, als voluit daartoe behorende situatie meegenomen te worden. Over de toegang tot de sacramenten voor hertrouwde echtgescheidenen worden verschillende voorstellen gedaan, maar er wordt ook gevraagd dat de Kerk daar niet eenzijdig op zou focussen. Een meerderheid vraagt dat de Kerk niet langer een onderscheid zou maken met 'gewone' koppels. Mislukking of ongelukken

onderweg komen nu eenmaal voor. Men wil de tweede relatie de beste kansen geven, ook via het naderen tot de sacramenten. Er wordt ook verwezen naar de omgang van de orthodoxe kerken met deze situaties (zij kennen de mogelijkheid van een tweede, niet-sacramenteel huwelijk na echtscheiding).

We kunnen zeggen dat de respondenten het meest om een herziening vragen van de kerkelijke opstelling betreffende de communie voor de hertrouwde echtgescheidenen (samen met de leer over anticonceptie - zie verder vraag 7). Zij wijzen erop dat woordgebruik als 'onregelmatige huwelijkssituatie' kwetsend overkomt en blijk geeft van arrogantie. Vele al dan niet hertrouwde echtgescheidenen geven aan hun levenssituatie immers niet de betekenis die de Kerk eraan geeft, omdat zij die niet kennen of afwijzen. Blijkens de antwoorden ervaren zij - als ze nog een band met geloof en Kerk hebben - een dilemma tussen het opgeven van het nieuw gevonden geluk of van hun band met de Kerk. Uit de antwoorden spreekt onbegrip hierover, maar ook boosheid en bitterheid. Men vindt de kerkelijke regelgeving op dit punt ook onevangelisch. De procedure voor nietigverklaring van een huwelijk kan daaraan nauwelijks iets verhelpen, ook niet als ze zou worden vereenvoudigd. Een aantal respondenten vragen dat de Kerk een vorm van 'psychologische dood' van het huwelijk erkent, naast de nietigheid van het huwelijk, en nadenkt over een vorm van tweede kerkelijke huwelijksinzegening. Desondanks wordt ook waardering uitgesproken voor de begeleiding en opvang die de Kerk op plaatselijk vlak aanbiedt aan echtgescheidenen. Ook hier worden 'plaatselijke kerkgemeenschap' en 'hiërarchie' van elkaar onderscheiden.

5. Over samenlevingsvormen van personen van het zelfde geslacht

De respondenten verwijzen naar de Belgische wetgeving die het homohuwelijk erkent, maar evalueren deze kritisch. Een meerderheid vraagt dat de Kerk homoseksuele relaties zou erkennen, ook in stabielere juridische vorm, en zonder homoseksuele handelingen moreel af te wijzen. Maar er blijft duidelijk twijfel onder de respondenten over de term 'huwelijk' en over de juridische en sociale gelijkstelling van dergelijke relaties met het huwelijk. Heel wat respondenten vragen aan de Kerk haar verzet hiertegen niet op te geven.

De pastorale houding van de Kerk tegenover deze mensen moet er volgens de respondenten opnieuw een zijn van gastvrijheid en respect, openheid, welwillendheid, soms 'medelijden', dialoog... Men dient deze mensen te herinneren aan Gods liefde voor hen, hun geloof en liefde te waarderen, hen niet te beoordelen, en waar nodig ook het hart van de geloofsgemeenschap in deze zin te bekeren. Sommige respondenten verwijzen in verband hiermee naar paus Franciscus. Anderen wijzen homoseksuele handelingen als dusdanig af, maar vragen ook dan respect voor een groeiproces.

Als homokoppels kinderen hebben, is er grote eensgezindheid dat geen onderscheid dient gemaakt tussen deze en andere kinderen. De respondenten vinden dat dit in ons land ook geen groot probleem vormt. Wel zien zij een probleem in de geloofsopvoeding, vanwege het botsen van de gezinssituatie met de kerkelijke visie op huwelijk en gezin.

6. Over de opvoeding van kinderen in gezinnen met een onregelmatige huwelijkssituatie

Volgens cijfers van de Interdiocesane Dienst voor Gezinspastoraal wordt ongeveer de helft van de kinderen in België geboren buiten het huwelijk, al worden slechts 13% geboren buiten een stabiel samenlevingsverband. Dit gegeven doet veel respondenten opnieuw reageren tegen de gebruikte term 'onregelmatig'.

Ouders uit dergelijke gezinnen die de Kerk aanspreken, doen dat in dezelfde geestesgesteldheid als andere ouders. Velen vragen de sacramenten als een overgangsritueel en zijn zich minder bewust van de christelijke betekenis van het sacrament. De vraag naar een sacrament kan een goede aanleiding vormen voor de kerkgemeenschap om met hen op weg te gaan. De respondenten menen dat er daarom ook in deze situaties geen reden is om een onderscheid te maken tussen deze en andere gezinnen/kinderen, en zien dat in de praktijk ook niet gebeuren. Wel moet rekening worden gehouden met specifieke situaties die ook om specifieke vormen van gastvrijheid en begeleiding vragen, bv wanneer kinderen afwisselend op twee adressen verblijven. En zij wijzen er ook op dat de gezinssituatie in spanning kan komen met de geloofsopvoeding in de mate waarin de Kerk in haar leer de 'onregelmatige' situatie afwijst die ouders en kinderen thuis beleven en waarbinnen de geloofsopvoeding haar plaats heeft.

7. Over de openheid van de echtgenoten voor het leven

De respondenten wijzen erop dat de stellingen van *Humanae Vitae* (1968) over verantwoord ouderschap veel ouderen zich van de Kerk hebben doen afwenden, terwijl jongeren die leer helemaal niet meer kennen. Een grote meerderheid neemt er akte van dat de Kerk zich verzet tegen anticonceptie, maar vindt ze vandaag heel normaal en vindt ook dat christenen hierin zelf een morele keuze moeten maken. Velen willen daarom dat de Kerk haar standpunt ter zake wijzigt, waarvoor ze op verschillende manieren argumenten aanvoeren. Tegelijk klinkt toch vaak, ook bij die zelfde respondenten, kritiek door op de banalisering van seksualiteit in onze samenleving en de te verregaande dissociatie van seksualiteitsbeleving, relatievorming en procreatie.

Volgens nogal wat respondenten begrijpt de Kerk niet voldoende van binnenuit het leven van een echtpaar en een gezin, ook als dat christenen zijn, en de vragen over verantwoord ouderschap, liefde en tederheid die dat met zich meebrengt. Vruchtbaarheid wordt ook ruimer gesitueerd dan alleen het krijgen van kinderen. Het onderscheid tussen 'natuurlijke' methodes en 'artificiële' anticonceptie wordt in vraag gesteld, net als de verschillende morele evaluatie ervan. De respondenten ontwaren ook een zekere onverschilligheid hierover, voorbij de afwijzing van het kerkelijke standpunt: hierin spelen het persoonlijke geweten, de vrijheid en verantwoordelijkheid van de partners. Daarmee hangt samen dat deze onderwerpen nog weinig worden gethematiseerd door de Kerk in onze contreien. Daarbij wordt ook verwezen naar het veralgemeende samenwonen: bij de huwelijksvoorbereiding hebben bijna alle koppels hierin al keuzes gemaakt.

Andere respondenten erkennen nochtans het recht van de Kerk om hierin het geweten voor te lichten. Sommigen vragen dat *Humanae Vitae* eerder als een horizon of ideaal zou worden voorgehouden.

Als reden waarom *Humanae Vitae* wordt afgewezen, wordt hoofdzakelijk verwezen naar de levensomstandigheden in onze cultuur en tijd. Ook het ecologische perspectief komt daarbij ter

sprake: hoeveel bewoners kan de planeet huisvesten? De vraag hoe de groei van het aantal geboortes kan worden bevorderd, roept dan ook negatieve reacties op bij heel veel respondenten: het is niet de rol noch de competentie van de Kerk het aantal geboortes te doen toenemen, met voorbijgaan aan sociale, economische, politieke en culturele aspecten van deze thematiek. Maar veel respondenten wijzen er tegelijk op dat ook in de samenleving zich een mentaliteitswijziging opdringt waarbij opnieuw het kind verwelkomd zou worden en niet als een last neergezet, en waarbij het gezinsleven en het ouderschap waardering zouden krijgen. De samenleving dient condities te creëren die het gezin eerder beschermen dan zijn functioneren te bemoeilijken.

Opgemerkt wordt voorts dat grote delen van *Humanae Vitae* wel verworven zijn: het samengaan van kinderen voortbrengen met het kunnen opvoeden van kinderen, een principiële waardigheid van elk leven... Maar de kloof tussen Kerk en samenleving rond dit thema wordt toch als erg diep ervaren en beide worden bekritiseerd: de Kerk om haar gestrengheid, de cultuur om haar bijna volledige deregulering van de seksuele beleving. Er wordt gevraagd dat beide elkaar meer tegemoet zouden komen in vragen rond zin en betekenis van de seksualiteitsbeleving. Daarbij wordt opgemerkt dat genuanceerder stemmen binnen de kerkgemeenschap zich te weinig hierover durven uiten omdat die thema's binnen de Kerk gevoelig liggen. De visie van *Humanae Vitae*/de Kerk staat al te ver af van de leefwereld van jongeren. Zo worden alleen de meer extreme stemmen uit Kerk en samenleving door jongeren gehoord. Enkele respondenten vestigen hun hoop op het discours van paus Franciscus om deze blokkering op te heffen.

Ten slotte wijst een aantal respondenten op de moeilijkheid in onze cultuur om een plaats te geven aan 'problematisch nieuw leven' dat zich aankondigt. Hier is veel nood aan begeleiding van ouders, opnieuw met nuance en respect.

8. Over het verband tussen gezin en persoon

Onder deze hoofding peilt de vragenlijst naar de manier waarop het gezin een persoon helpt om zichzelf en zijn roeping te vinden, en welke hindernissen zich daarbij kunnen voordoen. De respondenten bevestigen in grote meerderheid dat het gezin een bevoorrechte plaats is voor de openbaring van Christus, het mysterie en de roeping van de mens. Dit alles beluistert men niet alleen in het gezin, men leert het er ook te beleven. Het gezin als liefdesgemeenschap blijft voor de respondenten in deze betekenis de basiscel van samenleving en Kerk. Het gezin als huiskerk heeft wel behoefte aan ruimere omkadering door kerk, school, jeugdwerk... Moeilijkheden hierbij kunnen zowel uit het gezin en de samenleving als uit het spreken van de Kerk voortvloeien. Respondenten beklemtonen echter dat ook de beproevingen die een gezin doormaakt, juist de weg kunnen zijn waarop de personen in dit gezin groeien in liefde en geloof. De liefde in het gezin is het voornaamste, of dat zich nu in een regelmatige of onregelmatige situatie bevindt.

Wanneer het geloof een crisis doormaakt of verdwijnt in het gezin, heeft dit voor de grote meerderheid van de respondenten een negatieve impact op de gezinssituatie zelf. Het kan de stabiliteit van het echtpaar en het gezin bedreigen of het gezin kan de leegte opvullen met andere doelstellingen. In dit verband wordt ook verwezen naar de betreurenswaardige situatie van veel parochies waar gezinnen nauwelijks nog terecht kunnen voor gelovige ondersteuning.

9. Andere uitdagingen en voorstellen in verband met de thema's van de vragenlijst

Veel respondenten formuleren bij deze vraag een eigen slotbeschouwing en herbevestigen de lijn van hun eerdere antwoorden, evalueren het initiatief en de wijze van vraagstelling enz. De grote lijnen over de vragen heen die we eerder aangaven (zie punt B.), keren hier terug. Als voorstel komt enkele keren terug het meer oog hebben voor de lichamelijke in de groei van een relatie, de kerkelijke houding meer situeren binnen de verschillende culturen, elk machtsspreken hieromtrent opgeven. De Kerk moet volgens de respondenten ook, meer dan op morele thema's, focussen op haar Blijde Boodschap, op de persoon van Jezus en de ontmoeting met Hem, en van daaruit fundamentele waarden aanreiken zonder die al te zeer te vertalen in geboden en verboden. Van de Kerk wordt ook grote openheid gevraagd naar alle soorten feitelijke gezinnen.

Andere grote thema's die terugkeren, zijn het verplichte celibaat voor priesters en hun levensomstandigheden, de plaats van de vrouw en de leken in de Kerk, het belang om zich als christen te engageren in Kerk en samenleving én daarbij ondersteund te worden.

Brussel, 5 februari 2014